

Det första Viktoriakorset och den saknade enhörningen*

Strax före fem på eftermiddagen den 21 juni 1854, på en sidoscen i det krig som skulle bli känt som Krimkriget, stävade tre brittiska ångfartyg, Hecla, Valoruos och Odin, in mot Bomarsunds fästning på fasta Ålands östra kust. De ryska myndigheterna hade påbörjat byggandet av fästningen mer än tjugo år tidigare, men på grund av otillräckliga ekonomiska resurser och ett över tiden svalnande intresse var den ännu långtifrån färdig. Av en betydligt större planerad försvarsanläggning hade bara själva huvudfästet och tre försvarstorn färdigställts.¹

Passagen som fartygen kom genom, söderifrån via Ängösund, hade fram till bara en kort tid före anfallet betraktats som omöjlig för större fartyg att ta sig igenom. Men nu var man ändå från rysk sida beredd på en attack därifrån. Ett skäl till detta var att den brittiske sjöofficeren och kartografen Bartholomew Sullivan, befälhavare på den lilla hjulångaren Lightning, i slutet av maj och början av juni hade rekognoserat och lodat farlederna kring Bomarsund. Han hade också noga studerat och ritat av fästningen från klipporna på det intilliggande Mickelsö efter att ha landstigit där.² Sulivans rekognosering hade observerats från fästningen.

* Författarna vill rikta ett tack till Christophe Pommier vid Musée de l'Armée i Paris, Joanne Thomson vid The Royal Artillery Museum, Roger Bartlett och Colin Robins för värdefull information.

1. En detaljerad genomgång av planerna för försvarsanläggningen i Bomarsund finns i Graham Robins, Håkan Skogsjö & Jerker Örjans, *Bomarsund. Det ryska imperiets utpost i väster* (Mariehamn 2004).
2. Henry Norton Sullivan, *Life and Letters of the Late Admiral Sir Bartholomew James Sullivan* (London 1896), s. 169. Sullivan hade stor erfarenhet av vetenskaplig analys och kartläggning. I yngre år hade han tjänstgjort på HMS Beagle, fartyget som Charles Darwin reste runt jorden med 1831–1835, och han var också nära vän med denne. En liten ö, Bartolomé, i ögruppen Galapagos har fått sitt namn efter Sullivan.

Sulivans karta från Life and Letters of the Late Admiral Sir Bartholomew James Sulivan.

Men trots denna noggranna kartläggning var attacken den 21 juni varken planerad eller sanktionerad av den brittiska ledningen eller överbefälhavaren, amiralen Charles Napier. Den var i stället ett improviserat företag lett av Heclas kapten William Hall, som tillfälligt hade befälet i området. Fartygen tog sig heller inte igenom Ängösund med hjälp av Sulivans mätningar, utan genom att tvinga smeden Johan Petter Lindström från Västeränga i Lemlands socken att ställa upp som lots. Under en smuggelresa till Sverige hade han haft oturen att få sin skuta stoppad och beslagtagen av Hecla.³

När fartygen hade fyrat av i stort sett all sin ammunition och drog sig tillbaka vid ettiden på natten steg lågorna över fästningen. Efter att Odin en knapp vecka senare hade anlöpt redden vid Gävle, rappor-

3. Uppgiften om smeden Lindström, som inte tidigare har publicerats, finns nedtecknad i den utredning som senatens protokollsekreterare Johan August von Born och underlöjtnant Gadelli gjorde hösten 1854 för att ta reda på vad som hade hänt under den engelsk-franska ockupationen av Åland och vilken roll olika öbor hade spelat. Originalen till von Borns rapport förvaras på Riksarkivet i Helsingfors. Uppgiften är hämtad från kopior av rapporten. Efter anfallet fick Lindström tillbaka sin skuta. Av de ryska myndigheterna anklagades han dock sedermera för att ha hjälpt fienden. Han fängslades en tid, men fick så småningom amnesti.

terade man i svenska *Aftonbladet* att även om själva fästningsverken inte var förstörda så hade de tre fartygen lyckats tända eld på Bomarsunds alla träbyggnader.⁴ Antalet döda på den försvarande sidan antogs ha uppgått till 200–300, enligt vissa uppgifter till och med 700–800, medan bara några få män hade skadats på den brittiska. Eftersom uppgifterna uppgavs ha kommit från Odins kapten Scott ansågs de vara fullt tillförlitliga.

I verkligheten var resultatet av anfallet betydligt mer blygsamt. Elden hade inte spritt sig och det nedbrunna begränsade sig till ett boningshus. Bland försvararna hade fyra mist livet och femton hade sårats.⁵ På den anfallande sidan hade man klarat sig utan dödsoffer, men fem man hade sårats och fartygen hade skadats och behövde repareras.⁶ I *Helsingfors Tidningar* kommenterade man syrligt *Aftonbladets* förhastade och felaktiga slutsatser och konstaterade att ”alla ankor från Sverige tillswidare få simma på egna farwatten”.⁷

Överbefälhavaren Napier och huvuddelen av den brittiska flottan befann sig vid tiden för anfallet vid Barösund vid den finska kusten, på väg för att undersöka försvarsanläggningen Kronstadt utanför Sankt Petersburg. När beskedet om attacken mot Bomarsund nådde dem mottogs det ljumt av såväl Napier som Halls officerskollegor. I sina anteckningar gjorde kartografen Sullivan följande reflektion:

Hecla, tillsammans med Odin och Valorous, har bombarderat Bomarsunds stora fästning och bränt ner delar av dess trätak. Men jag tycker inte att det var värt de kulor och granater som gick åt, för Hecla har gjort av med alla sina och de båda andra fartygen måste också ha gjort av med en stor del, och trätaket var bara till för att hålla snön borta. Under det är taket bombsäkert och förmodligen inte det minsta skadat. Om så är fallet är det en seger för ryssarna, eftersom fartygen gav sig av i brist på ammunition och med fem män skadade. Jag kunde ha bränt upp taket lättare med några raketer, men det var inte värt att försöka.⁸

4. *Aftonbladet* 29.6.1854, Kungliga biblioteket, <https://tidningar.kb.se>.

5. 'Fästningen Bomarsunds intagande af fransmän och engelsmän år 1854', *Finsk Militär Tidskrift* juli–augusti 1884, s. 233, Nationalbibliotekets digitala samlingar, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.

6. Enligt *Finsk Militär Tidskrift* juli–augusti 1884, s. 233, blev skorstenen på Odin och rodret på Valorous sönderskjutna.

7. *Helsingfors Tidningar* 8.7.1854, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>. Där publicerades i sin tur ett brev från en av försvararna som hört rykten om att engelsmännen begravt en befälhavare och 20–30 matrosor vid Degerby.

8. Sullivan, *Life and Letters of the Late Admiral Sir Bartholomew James Sullivan*, s. 190, författarnas översättning.

Sulivans observation att fästningen hade trätak var visserligen fel; taket var i själva verket av plåt och det var inte det som hade fattat eld. Men skadorna var mycket riktigt begränsade och att den ryska ledningen såg resultatet av anfallet som en seger stämde också väl. Efter att ha fått en rapport från befälhavaren på Bomarsund, Jakob Bodisco, om vad som skett antecknade kejsar Nikolaj I: ”Publiceras, en god affär. En rubel per man åt hela garnisonen.”⁹

Konteramiral Byam Martin beskrev hur överbefälhavaren Charles Napier hade reagerat på Halls råd:

Sir Charles verkar knappast ta allt Hall säger som ovedersäglig sanning – för han sa till mig att han var en ”sådan förbannad lögnare” att man inte kan tro på ett ord som han rapporterar. En yngling vid namn Lucas [...] åt middag med amiralen som frågade ut honom om antalet fältpjäser – hästartilleriet etc., som Hall hade rapporterat gjort motstånd. Ynglingens svar stämde definitivt inte med Halls officiella uttalanden [...]. Napier kallade Hall för en ”shallatang”, vilket är skotska för charlatan.¹⁰

Historiens första Viktoriakors

Att anfallet på Bomarsund den 21 juni 1854 fått en särskild plats i militärhistorien, trots att det varken var framgångsrikt eller särskilt meningsfullt, beror till stor del på en specifik individuell bedrift som utfördes under drabbningen. Till skillnad från anfallet som sådant imponerade denna bedrift även på Sullivan:

En besättningsman på Hecla vid namn Lucas kastade en granat med brinnande lunta, som landat på däck, överbord innan den hann explodera. Alla andra män hade kastat sig ned för att undgå explosionen. Amiralen har ansökt om att han ska befordras.¹¹

Detta var samme Lucas som hade bjudits på middag av överbefälhavare Napier, och skälet till det var givetvis just denna bedrift. Den medförde inte bara att Charles Davis Lucas befordrades, den kom också att innebära att han tilldelades historiens allra första Viktoriakors.

Viktoriakorset är den högsta och mest prestigefyllda utmärkelse en brittisk militär kan erhålla. Den instiftades av drottning Victoria

9. Michail Borodkin, *Kriget vid Finlands kuster 1854–1855* (Helsingfors 1905), s. 56.

10. Basil Greenhill & Ann Giffard, *The British Assault on Finland 1854–1855. A Forgotten Naval War*, s. 227, författarnas översättning.

11. Sullivan, *Life and Letters of the Late Admiral Sir Bartholomew James Sullivan*, s. 190–191.

Sketch av E. W. Dolby, publicerad den 31 juli 1854. Källa: Mary Evans Picture Library.

den 29 januari 1856. Den första ceremonin ägde rum den 26 juni 1857 i Hyde Park i London, när drottning Victoria fäste medaljen på 62 deltagare i Krimkriget, bland dem Charles Lucas.¹²

Att en handling som den Lucas utförde över huvud taget var möjlig, givet ett tillräckligt mått av sinnesnärvaro och kallblodighet, finns det andra exempel på under den engelsk-franska kampanjen i Östersjön. I *Helsingfors Tidningar* rapporterades den 27 maj 1854, det vill säga en knapp månad före Lucas bedrift, att en rysk soldat vid beskjutningen av Hangö ska ha fattat tag i en nedfallen bomb med brinnande lunta och kastat den över muren i sjön med utropet ”hwad har du här att göra?”¹³

12. James W. Bancroft, *The Victoria Crosses of the Crimean War. The Men Behind the Medals* (Barnsley 2017). Lucas hade redan innan dess, 1854, tilldelats en medalj av the Royal Humane Society, ett sällskap som belönar handlingar som räddat liv; Lambton Young, *Acts of Gallantry. Being a Detailed Account of Each Deed of Bravery in Saving Life from Drowning in all Parts of the World for which the Gold and Silver Medals and Clasps of the Royal Humane Society Have been Awarded from 1830 to 1871* (London 1872), s. 196–197.

13. *Helsingfors Tidningar* 27.5.1854, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.

Mycket har givetvis skrivits om händelserna kring detta första Viktoriakors genom åren,¹⁴ men om man fördjupar sig i detaljerna finns det ändå en del oklarheter som fått överraskande lite uppmärksamhet. En sådan är vad det var för granat som Lucas kastade överbord och vilken typ av pjäs som hade avfyrat den. Detta är långtifrån uppenbart utifrån samtida källor och förvånansvärt lite belyst i senare forskning. Om man lägger ett pussel av skildringar av händelseförloppet och information om läget inom artillerivetenskapen vid denna tid är det emellertid inte bara möjligt att identifiera den typ av artilleripjäs som avfyrade granaten. Det är faktiskt också möjligt att med hygglig precision ringa in den fysiska pjäs som gav upphov till historiens första Viktoriakors.

Enhörningen – en unik rysk artilleripjäs

Exploderande projektiler, det vill säga granater och bomber, hade sedan länge kunnat avfyras av mörsare och haubitsar. Dessa var pjäser med kortare eldrör än vanliga kanoner och projektilerna avfyrades med en stor utgångsvinkel och gick i en hög, krökt bana mot målet.¹⁵ Mörsare hade ett kortare eldrör än haubitsar och en högre projektilbana. Elden från båda dessa pjäser riktades således indirekt mot målet, till skillnad från en vanlig kanon som har en flack bana och vars eld därmed riktas mer direkt mot målet.

Speciellt inom sjökrigföringen hade man länge försökt lösa problemet hur man på ett säkert sätt kunde avfyra explosiva projektiler genom direkteld, eftersom det var betydligt svårare att träffa ett fartyg indirekt med en hög projektilbana än direkt med en flack bana. I början på 1820-talet utvecklade den franske generalen Henri-Joseph Paixhans en fartygskanon som var en kombination av en kanon och en haubits, en granatkanon (på engelska *shell gun*, på franska *canon obusier*, kanon-haubits) som kunde skjuta explosiva projektiler i en flack bana. Under 1840-talet började en rad länder använda Paixhans kanon i sina

14. Som så ofta är fallet har historien över tiden broderats ut med detaljer. Exempelvis ska granaten enligt senare framställningar ha exploderat med en kraftig smäll innan den nådde vattenytan och två män ska ha skadats, se till exempel Bancroft, *The Victoria Crosses of the Crimean War*. Detta är dock inget som nämns vare sig i Heclas loggbok eller i den ursprungliga motiveringen till utmärkelsen publicerad i *The London Gazette* den 24 februari 1857.

15. Se till exempel Leif Mårtensson, *Handbok artilleripjäser och eldrörsvapen 1800–2000* (Östervåla 2006).

flottor. Även för rysk del spelade denna typ av pjäs en viktig roll i början av Krimkriget när en rysk flottanhet den 30 november 1853 sänkte ett stort antal osmanska fartyg i hamnen i Sinop vid Svartahavskusten. Amerikanen John A. Dahlgren utvecklade idén vidare till en granatkanon, som hade högre precision och dessutom kunde avfira vanliga kanonkulor och andra projektiler. Vid mitten av 1850-talet var ”the Dahlgren gun” standardbeväpning i USA:s flotta.

I mitten på 1800-talet började också en del arméer försöka utveckla pjäser som kunde avfira såväl explosiva projektiler som kulor, för att dessa skulle kunna ersätta både fälthaubitsar och fältkanoner. I Ryssland hade artillerivetenskapen tagit en egen väg långt tidigare. Redan 1757 hade en typ av artilleripjäs som på ryska benämndes *edinorog*, enhörning, introducerats i armén och tio år senare i flottan.¹⁶ Namnet kom sig av att Peter Ivanovitj Sjuvalov, som introducerade pjästypen, hade en enhörning i sitt släktvapen. Enhörningar prydde, i synnerhet i början, ofta även själva eldröret. De så kallade delfinerna, de ”handtag” som fanns på vissa pjäser, var ibland också utformade som enhörningar. Internationellt är denna pjästyp förmodligen mer känd under den franska benämningen på enhörning, *licorne*. Enhörningar känns igen på den konformade krutkammaren, en kort konisk del vid basen av eldröret. De kunde avfira både vanliga kulor och explosiva projektiler och tillverkades i flera olika storlekar.

Till skillnad från Paixhans och Dahlgrens kanoner, som var relativt stora pjäser som företrädesvis användes inom sjökrigföring, nyttjades mindre enhörningar även som fältpjäser inom armén. De användes under såväl Gustav III:s ryska krig 1788–1790 som under 1808–1809 års krig, och ett antal erövrade sådana finns i dag på Armémuseum i Stockholm. Efter sjöslaget vid Hogland i juli 1788 ska svenskarna ha protesterat mot ryssarnas användning av enhörningar, som de menade stred mot civiliserad krigföring.¹⁷

På Bomarsund fanns ett stort antal enhörningar 1854. Enligt finländska källor fanns det tjugotre i huvudfästet och fyra vardera i försvarstornen Notvikstornet och Prästörtornet, det vill säga totalt trettioen

16. John Tredrea & Eduard Sozaev, *Russian Warships in the Age of Sail 1696–1860. Design, Construction, Career and Fates* (Barnsley 2010).

17. Tredrea & Sozaev, *Russian Warships in the Age of Sail 1696–1860*, kapitlet ’Russian naval ordnance 1700–1860’.

stycken.¹⁸ Vid resterna av Notvikstornet finns två av dessa enhörningar kvar än i dag. Hur vanlig användningen av begreppet enhörning för pjästypen var på svenska vid den här tiden är oklart. I samtida förteckningar över beväpningen i Bomarsund kallas den haubits eller bombkanon.¹⁹ I *Nordisk Familjebok* från 1881 återfinns dock begreppet enhörning och det sägs också att försök gjordes i Sverige med detta slags kanon på 1830-talet, men att den aldrig började användas.²⁰ I den fortsatta framställningen använder vi för enkelhetens skull begreppet enhörning.

Det är således väl belagt att det fanns pjäser på Bomarsund som kunde avfyra explosiva projektiler. Förutom de trettioen enhörningarna fanns också tre stycken mörsare. Mycket tyder ändå på att det inte var någon av dessa pjäser som avfytrade den granat som Charles Lucas kastade överbord.

Granaten kom från fältbatteriet på Grinkarudden

Ett förhållande som ger stöd för detta är att samtliga dessa pjäser var stora fästningspjäser. Enhörningar kategoriserades i termer av det ryska viktmaatet *pud* vilket angav hur tunga projektiler de kunde avfyra. Pjäserna på Bomarsund var på ett pud, vilket innebär att de avfytrade projektiler på en bit över 16 kilo.²¹ Om det var en sådan projektil som landade på Heclas däck skulle Charles Lucas ha behövt lyfta ett svår-greppat klot på drygt sexton kilo och hiva det överbord. Det är inte omöjligt, men inte heller särskilt troligt. Mörsarna avfytrade å sin sida projektiler som vägde hela fem pud.

18. 'Fästningen Bomarsunds intagande af fransmän och engelsmän år 1854', *Finsk Militär Tidsskrift* juli–augusti 1884.

19. I artikeln 'Fästningen Bomarsunds intagande af fransmän och engelsmän år 1854' i *Finsk Militär Tidsskrift* juni–juli 1884 benämns pjäserna haubitsar. I 'Anteckningar rörande kriget på Åland under sommaren 1854' återgiven i *Åländsk Odling* 2004–2005 kallas de bombkanoner. I en dagbok återgiven i 'Några anteckningar från Bomarsunds belägring 1854' i *Finsk Militär Tidsskrift* november 1900, används beteckningen enhörning. Journalen är dock en översättning från ryska, och enhörning är möjligen en direktöversättning av det ryska *edinorog*.

20. *Nordisk Familjebok* 4 (Stockholm 1881), s. 563.

21. Detta är baserat på det viktsystem som infördes 1899, när det fastställdes att ett pud motsvarar 16,38 kilo. Det är möjligt att ett pud tidigare var något tyngre. Enligt Tredrea och Sozaev sköt de 1-pudsenhörningar, som hade introducerats år 1780, granater som vägde 39,6 engelska pund, det vill säga nästan 18 kilo.

Men även skildringar av händelseförloppet vid attacken den 21 juni tyder på att projektilen inte kom från någon av dessa enhörningar. I *Finsk Militär Tidskrift*, i numret för juli–augusti 1884, finns en utförlig redogörelse av signaturen W. B. för händelserna sommaren 1854. Författaren hade själv varit ögonvittne till försvaret av Bomarsund, men framställningen var även baserad på studier av arkiven i Sankt Petersburg samt på engelska och franska källor. Om det inledande händelseförloppet den 21 juni skriver han:

I början besvarade fästningen fiendens eld med alla de kanoner, som voro vända åt denna sida, men sedan kommandanten funnit, att fästningens artilleri på detta betydliga afstånd tillfogade de fientliga fartygen föga skada, befalde han att tillsvärdare upphöra med skjutningen.²²

Fartygen låg således, åtminstone till en början, på så långt avstånd att man från rysk sida inte ansåg det lönt att besvara elden. Men om enhörningarna i fästningen och försvarstornen inte nådde fram, varifrån kom då granaten? Som vi konstaterade tidigare väntade sig försvararna ett anfall genom Ängösund. En åtgärd som man hade vidtagit var därför att förstärka försvaret med ett batteri på Grinkarudden, ungefär två kilometer söder om fästningen. Batteriet bestod av fyra fältpjäser, det vill säga mindre, hästdragna pjäser som snabbt kunde flyttas dit de behövdes. Det förstärktes dessutom av ett kompani finska skarpskyttar.

Redogörelsen i *Finsk Militär Tidskrift* 1884 fortsätter:

Då befälhafvaren för den fiendtliga eskadern märkte att fästningens eld på nämnda distans ej var synnerligen farlig, gaf han omkring kl. 6 e.m. order att från sydvästra sidan närma sig fästningen, i ändamål att härifrån med större säkerhet beskjuta de i hufvudfästet åt landsidan uppförda tegelbyggnaderna. Sålunda kom fienden att närma sig det maskerade och af honom hittills obemärkta batteriet [...]. Efter att hafva låtit den fiendtliga eskadern närma sig stranden på ett afstånd af 200 famnar, befalde Öfverstelöjtnant Furuhielm, som förde befälet öfver batteriet och det kompani af de finska skarpskyttarne, hvilket var bestämdt till artilleriets betäckning, att öppna eld mot fartygen.

Det finns även andra exempel på vittnesmål från den försvarande sidan som indikerar att det främst var strandbatteriet som orsakade problem för de anfallande fartygen. En av de skarpskyttar som var närvarande på Grinkarudden skriver i en långt senare publicerad redogörelse:

22. 'Fästningen Bomarsunds intagande af fransmän och engelsmän år 1854', s. 232.

Kanonerna från Fästningen föll i sjön långt innan de nådde fartygen, så att högst få framkommo. Ifrån tornet C sköto de ändå något bättre. Den skada Engelsmännen led, tillfogades dem egentligen ifrån batteriet och af skarpskyttarne.²³

Elden från tornet C, Brännklingstornet, ett av försvarstornen, nådde således längre. Men där fanns å andra sidan inga enhörningar utan enbart vanliga kanoner.²⁴

Även redogörelser från den anfallande sidan tyder på att granaten kom från strandbatteriet. I Heclas loggbok gjordes följande anteckning:

Kl. 5:56. Observerade en truppenhet komma ned till den punkt där ett maskerat batteri med sex kanoner hade placerats. Öppnade eld mot dem, vilket de besvarade snyggt. 2 granater föll ned på däck och Mr. Lucas (mate) kastade den ena över bord medan luntan brann.²⁵

I loggboken anges antalet kanoner vid batteriet med andra ord till sex, men den observationen gjordes mitt under striden och att de i verkligheten var fyra får anses bekräftat av ett stort antal oberoende finländska källor. Uppenbarligen föll också två granater ned på däck. Man får därmed förmoda att den andra var en blindgångare som inte exploderade.

Den saknade enhörningen – återfunnen i ett förråd i Paris

Det torde således stå klart att granaten kom från strandbatteriet på Grinkarudden. Men här finns en märklig omständighet: i samtliga källor som författarna till denna översikt har kunnat hitta kallas de fyra pjäserna i batteriet för kanoner. Som vi konstaterat kunde dock vanliga fältkanoner vid den här tiden inte avfira explosiva pjäser. Minst en av pjäserna på Grinkarudden måste därför, trots avsaknaden av uppgifter om detta, ha varit en mindre enhörning. Om en av dem var en enhörning på en fjärdedels pud, vilket var en vanlig storlek på fältpjäser, skulle granaten som Lucas kastade överbord ha vägt drygt fyra kilo. Detta framstår som en betydligt rimligare bedrift.

Det är noterbart att man i de finländska källorna således skiljer på kanoner och enhörningar när det gäller fästningspjäserna, men inte när det gäller fältpjäserna. I de engelska och franska redogörelserna för vilka pjäser som erövrades när Bomarsund väl hade intagits den

23. 'Anteckningar rörande kriget på Åland under sommaren 1854', *Åländsk Odling* 2004–2005, s. 119.

24. 'Fästningen Bomarsunds intagande af fransmän och engelsmän år 1854', s. 230.

25. Utdrag ur Heclas loggbok den 21 juni 1854, beställd från National Archives, författarnas översättning.

**BOUCHES A FEU RUSSES,
PRISES DANS LES CAMPAGNES DE 1854 ET 1855.**

Utdrag ur
Catalogue
des Collec-
tions compo-
sant Le Musée
d'Artillerie
1864.

N. 132. Canon de campagne en bronze, approchant du calibre de 0,12 français. Pris à Bomarsund, 1854.

N. 133. Obusier de campagne, dit licorne, en bronze, approchant du calibre de 0,16. Pris à Bomarsund en 1854.

16 augusti 1854 görs inte någon distinktion över huvud taget – alla pjäser utom mörsarna benämns kanoner.

I en katalog från 1862 över samlingarna i Musée d'Artillerie i Paris dyker dock en sådan mindre enhörning upp, som en av två fältpjäser erövrade vid Bomarsund. Den beskrivs som en *obusier* (haubits), av typen *licorne*, medan den andra är en vanlig fältkanon. Båda pjäserna är av brons. Det är möjligt att detta är första gången som existensen av en liten enhörning vid Bomarsund är dokumenterad, åtminstone i en offentlig publikation.

Musée d'Artillerie finns inte kvar i dag. År 1905 slogs det ihop med ett annat museum för att skapa Musée de l'Armée, det nuvarande armémuseet i Paris, beläget vid Les Invalides inte långt från Eiffeltornet. Vid kontakter med museet har författarna till denna översikt fått bekräftat att dessa båda pjäser finns kvar i samlingarna och förvaras i ett förråd någonstans i Parisregionen. Museet har även tillhandahållit fotografiet nedan. Enhörningen är gjuten 1807 i Sankt Petersburg och är 152 centimeter lång.

I Paris finns således med säkerhet två av Bomarsunds fältpjäser. Den granat som gav upphov till det första Viktoriakorset kan alltså mycket väl ha avfyrats från den ena av dem, det vill säga enhörningen.

Foto: Musée de l'Armée i Paris.

Fyra fältpjäser i finländska källor

Det faktum att två av Bomarsunds fältpjäser finns i Paris väcker frågan om hur många fältpjäser som totalt fanns på Bomarsund. Här finns olika uppgifter. I Charles Napiers rapport, skriven efter att fästningen hade erövrats i augusti 1854, uppges det ha funnits sju fältkanoner.²⁶ Samma uppgift finns i boken *Siège de Bomarsund En 1854*, som redogör för befälhavaren för de franska ingenjörtrupperna Adolphe Niels korrespondens.²⁷ I finländska källor anges däremot att det endast fanns fyra fältpjäser. Några av dessa källor avser visserligen antalet vid just Grinkarudden den 21 juni, vilket inte nödvändigtvis är detsamma som det totala antalet, men flera indikerar att det sammanlagt bara fanns fyra pjäser. Författarna till denna översikt har heller inte kunnat hitta någon finländsk källa som anger ett annat antal.

I den tidigare nämnda artikeln i *Finsk Militär Tidskrift* från 1884 av signaturen W. B. görs en uppräknning av de artilleripjäser som fanns på Bomarsund. Sammanlagt ska det i huvudfästet och tornen ha funnits 121 brukbara pjäser, varav 4 fältkanoner, vilka benämns som sexpundiga. De senare uppges ha utgjort batteriet på Grinkarudden den 21 juni.²⁸

I samma tidskrift, i numren för november och december 1900, publicerades ett antal ytterligare texter om belägringen av Bomarsund. Bakgrunden var att redaktionen hade fått tillgång till fler historiska handlingar som belyste händelserna och som publicerades som ett komplement till framställningen från 1884.²⁹ Enligt en text av Emil Leopold Mélart, som hade befälet vid ett av försvarstornen, Notvikstornet, fanns det vid fästningen ett ”batteri fotartilleri om 4 kanoner”.³⁰

Det finns också skildringar, flera av direkta ögonvittnen, som nedtecknades i närmare anslutning till själva händelsen. I tidningen *Åland* återges den 16 februari 1910 ett brev skrivet av signaturen ”Din bror

26. D. Bonner-Smith & A. C. Dewar (eds.), *Russian War 1854. Baltic and Black Sea, Official Correspondence*, Publications of the Navy Records Society LXXXIII (London 1943), s. 99.

27. *Siège de Bomarsund En 1854. Journal Des Opérations de l'Artillerie Et Du Génie* [par le général Niel et le colonel de Rochebouët. Lettre du maréchal Vaillant] (Paris 1855), s. 27.

28. 'Fästningen Bomarsunds intagande af fransmän och engelsmän år 1854', s. 229–230.

29. Även i numret för januari–februari 1885 hade det införts några kompletteringar och tillägg av signaturen K. F., som också hade varit närvarande vid belägringen.

30. 'Minnen från Åland, berättade af en deltagare i Bomarsunds försvar sommaren 1854', *Finsk Militär Tidskrift* november–december 1900.

Georg” strax efter attacken den 21 juni 1854. Han tjänstgjorde i ett annat av försvarstornen, Prästötornet.³¹ I brevet sägs att de engelska skeppen besköts av ett fältbatteri bestående av fyra mässingskanoner. I en bilaga till *Finlands Allmänna Tidning* den 12 september 1854, där man i sin tur rapporterar vad som skrivits i den ryska tidningen *Ryska Invaliden*, uppges att batteriet var en del av den ”Åländska artillerigarnisonen, fyra kanoner stark, under anförande af artillerikaptenen Schwetoff”. I boken *Åland och Bomarsund – Geografiskt-Historisk Skizz med kartor och vyer*, tryckt i Stockholm 1854, går författaren Gustaf Thomée igenom de trupper och den beväpning som fanns på Åland och skriver att fyra fältpjäser var stationerade där. I ett av de så kallade Muddaisdokumenten räknar en anonym finsk skarpskytt, kritisk till den egna krigsledningen, upp vad som skulle ha funnits att tillgå vid ett fortsatt gerillakrig, om inte samtliga styrkor till hans besvikelse i stället hade beordrats in i fästningen inför slutanfallet i augusti:

500 tappra skarpskyttar, de der begagnade sin studsare med icke mindre säkerhet än den Franska jägarn, fyra fält kanoner, någonting som Fransmännen icke hade med sig några och trettio raska kosacker, djerfwa och behändiga att observera alla fiendens rörelser.³²

Om det fanns fler fältpjäser vid Bomarsund borde dessa rimligen ha ingått i denna uppräknig. Även i ett brev som publicerades i *Åbo Underrättelser* den 4 juli 1854 och i en artikel i *Helsingfors Tidningar* den 8 juli nämns fyra fältkanoner.

Det är också värt att notera att fransmännen uppenbarligen registrerade sina trofékanoner noggrant. Om det fanns totalt sju fältpjäser vid Bomarsund och fransmän och engelsmän delade upp dem så borde det ha funnits tre eller fyra i de franska rullorna.

Frågan om hur många fältpjäser det fanns kan knappast i och med detta anses med fullständig säkerhet besvarad, men det faktum att så många olika finländska källor indikerar att de var fyra är ändå ett tydligt tecken på att så var fallet.

31. *Åland* 16.2.1910, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>. I en insändare i samma tidning tio dagar senare uppges brevskrivaren ha varit Georg Reinhold von Knorring, då kapten vid 10:e finska linjebataljonen.

32. 'Anteckningar rörande kriget på Åland under sommaren 1854', s. 136.

Svårare att följa spåren från Bomarsund i England

Det är välbelagt att fransmän och engelsmän noga och rättvist delade upp de erövrade artilleripjäserna. Om det fanns fyra fältpjäser är det rimligt att anta att två gick till Frankrike och de övriga två till England. Uppdelningen bör således också ha inneburit att även engelsmännen fick en enhörning och en fältkanon.

I England är dock spåren från Bomarsund svårare att följa. I engelska tidningar finns samtida uppgifter om att bronspjäser från Bomarsund fördes till the Royal Arsenal i Woolwich i östra London.³³ Två bronskanoner från Bomarsund ska också ha ingått i ett segermonument som en tid var uppfört i Crystal Palace, den utställningsbyggnad av glas och gjutjärn som först uppfördes i Hyde Park i London inför den första världsutställningen 1851 och därefter flyttades och återuppfördes i Sydenham Hill i sydöstra London i juni 1854.³⁴ Eftersom fältpjäser var betydligt lättare att hantera än tunga fästningspjäser är det möjligt att det rörde sig om dessa båda pjäser.

I en katalog från 1864 för the Museum of Artillery in the Rotunda, Woolwich, listas ett antal erövrade ryska bronspjäser. För relativt få av dessa framgår varifrån de har tagits, och i den mån detta har angetts handlar det om platser på Krimhalvön, såsom Alma, Redan och Sevastopol. Ingen av pjäserna anges komma från Bomarsund. En av bronspjäserna som saknar uppgift om ursprung är dock identisk med enhörningen i Paris. Liksom denna är den 5 fot, det vill säga 152 centimeter, tillverkad i Sankt Petersburg samma år, 1807, och har ”ryska inskriptioner” på två ställen. Pjäsen återfinns även i museets katalog sjuttio år senare, 1934. Av de totalt arton ryska bronspjäser som fanns i katalogen 1864 saknades dock vid det laget tio.

Om inte mer detaljerad information om enhörningens ursprung skulle visa sig dyka upp i framtiden går det givetvis inte att med säkerhet bevisa att denna pjäs verkligen kommer från Bomarsund. Men det faktum att engelsmän och fransmän noggrant delade upp de erövrade pjäserna, att bronspjäser från Bomarsund bevisligen fördes till arsenalen i Woolwich och att enhörningen i England är en exakt make till den i Paris talar ändå för att så är fallet. En rimlig slutsats är därför att

33. Se exempelvis *The Bradford Observer* 28.9.1854, <https://www.newspapers.com>.

34. Se exempelvis *The Examiner* 4.11.1854, <https://www.newspapers.com>.

den granat som Charles Lucas kastade överbord den 21 juni 1854 avfyrades av någon av dessa båda enhörningar.

Artillerimuseet i Woolwich lades ned 2016. Tanken är att det ska återöppnas i Salisbury, ett par mil nordväst om Southampton. Men i skrivande stund är det fortfarande oklart när detta kommer att ske och samlingarna är tills vidare magasinerade. Från museet har dock författarna fått bekräftat att enhörningen i fråga är en av de få ryska bronspjäser från Krimkriget som fortfarande finns kvar i samlingarna. En bild av den, tillhandahållen av museet, finns nedan.³⁵

Foto: The Royal Artillery Museum.

För att summera: mycket har skrivits om historiens första Viktoriakors, men några riktigt ambitiösa försök att ta reda på vad som hände mer i detalj förefaller inte ha gjorts. Exempelvis tycks de beskrivningar av händelseförloppet som finns i finländska källor knappast alls ha utnyttjats. När man gör en djupdykning i det material som finns upptäcker man vissa oklarheter och luckor i berättelsen. Den kanske mest slående är att den granat som Lucas kastade överbord måste ha avfyrats av en typ av pjäs som enligt källorna inte fanns vid Bomarsund. Det blir också klart att mycket få faktiska, fysiska pjäser kan ha avfyrat den – med stor sannolikhet bara två. Dessa två finns i dag i förråd hos museer i Frankrike och England. Eftersom det pussel som har lagts i denna översikt inte har lagts tidigare, har någon koppling mellan dessa båda enhörningar och historiens första Viktoriakors aldrig gjorts. Förmodligen har man därför varken i Frankrike eller i

35. Om engelsmännen också tog med sig en fältkanon i brons från Bomarsund är den svårare att identifiera. Det finns ett antal möjliga kandidater i katalogen från 1864, men ingen som på samma sätt som enhörningen är en exakt make till fältkanonen i Paris. Av de fem fältkanoner som fanns registrerade 1864 finns bara två kvar i 1934 års katalog.

England hittills varit medveten om vilka militärhistoriskt unika objekt man har i sina samlingar.

Charles Lucas liv efter Viktoriakorset

I och med sin bedrift i juni 1854 skrev Charles Lucas inte bara in sig i historieböckerna. Han lade också grunden till en karriär inom flottan, där han slutade som konteramiral. Hall och Lucas tycks ha upprätthållit ett nära förhållande. Hall förefaller ha sett Lucas som en sorts lyckobringare: hans bedrift bidrog till att, som en sorts förmildrande omständighet, dämpa kritiken mot Hall från överordnade och kollegor för det oöverlagda anfallet i juni 1854. Den gjorde dessutom Halls raid ännu mer känd och populär hos den brittiska allmänheten, som tyckte att den av Napier ledda kampanjen i Östersjön präglades av överdriven försiktighet och hade gett ett magert resultat.

På sin dödsbädd 1878 kallade Hall till sig Lucas och framförde en högst ovanlig önskan. Han bad Lucas gifta sig med hans dotter Frances och även ta hand om hans hustru Hilaire. Lucas och Frances Hall gifte sig året därpå. Äktenskapet sägs inte ha blivit särskilt lyckligt, men paret fick tre döttrar.³⁶

Någon gång kring decennieskiftet 1880 råkade Lucas glömma sina medaljer i en tågkupé. De stals och har varit försvunna allt sedan dess. Lucas fick dock kopior av medaljerna, men av någon anledning grave-rades inte hans namn in på baksidan av Viktoriakorset, liksom på den ursprungliga medaljen.

Under senare delen av sitt liv var Lucas direktör i försäkringsbolaget Phoenix Assurance Company Ltd. i London. Där skulle han komma att återknyta bekantskapen med Finland. År 1904 undertecknade han en fullmakt, publicerad i *Finlands Allmänna Tidning* den 27 april, för Alexander Lindström från Helsingfors att verka som agent för bolaget i storfurstendömet. Genom en ödets nyck gavs Lindström rätt att för bolagets räkning bland annat handlägga skador på skepp eller fartyg, och på dessas inventarier eller last.³⁷ Charles Lucas dog vid åttio års ålder den 7 augusti 1914, tre dagar efter Storbritanniens krigsförklaring mot Tyskland i det första världskriget. Hans Viktoriakors finns i dag på National Maritime Museum i Greenwich i östra London.

36. Brian Best, *The Victoria Cross Wars. Battles, Campaigns and Conflicts of All the VC Heroes* (Barnsley 2017).

37. *Finlands Allmänna Tidning* 27.4.1904, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>.